

Αικατερίνη Κουμαριανού
Γιώργος Τόλιας

Ο Αναγεννησιακός Νικόλαος Σοφιανός

- Νικόλαος Σοφιανός (περί τα 1400 - μετά τα 1552)

Ο βίος και η δράση του Νικόλαου Σοφιανού εγγράφονται στο ιδιότυπο κλίμα πού χαρακτηρίζει την ελληνική λογιουσύνη και τις ελληνικές σπουδές στα κέντρα της ιταλικής αναγέννησης και των ελληνικών σπουδών στον αρχόμενο 16^ο αιώνα.

Οι Έλληνες λόγιοι της μεταβυζαντινής διασποράς εντάσσονται στο ουμανιστικό κίνημα της αναβίωσης των ελληνικών γραμμάτων στο οποίο προσδίδουν, εκτός των άλλων, μια πατριωτική σήμανση καθώς ζούν, οι περισσότεροι, με το όνειρο της επιστροφής και προπαγανδίζουν την ιδέα της απελευθέρωσης των ελληνικών περιοχών από την οθωμανική κυριαρχία.

Πρώτη μέριμνά τους η προσπάθεια επιβίωσης στο καινούργιο περιβάλλον μέσα από τὰ συγκριτικά πλεονεκτήματα πού τους παρέχει η εθνοπολιτιστική τους ιδιοπροσωπία. Στις καλύτερες περιπτώσεις, όπως σε εκείνη του Βησσαρίωνα και του Ιανού Λάσκαρι, εντάσσονται πλήρως στους μηχανισμούς, και επιτυγχάνουν να κατακτήσουν τις ανώτερες βαθμίδες της κοινωνικής ιεραρχίας.

Ωστόσο η πλειονότητά τους αναλίσκεται στον βιοπορισμό. Είναι αυτοί που εκμεταλλεύονται τις εξειδικευμένες γνώσεις τους, τις δεξιότητές τους: γίνονται αντιγραφείς αλλά και διακινητές χειρογράφων, διδάσκαλοι της ελληνικής γλώσσας, επιμελητές εκδόσεων αρχαίων συγγραφέων, οι περισσότεροι με επιτυχία.

Ο Νικόλαος Σοφιανός ήταν αναμφισβήτητα ανάμεσα στις πιο ενδιαφέρουσες περιπτώσεις. Ανάμεσα στους περισσότερο ευνοημένους. Γόνος οικογενείας της τοπικής αριστοκρατίας της Κέρκυρας, γεννήθηκε στις αρχές του 16^{ου} αιώνα. Πατέρας του ο Παύλος Σοφιανός, γνωστός από μία επιστολή την οποία του είχε απευθύνει ο καρδινάλιος Βησσαρίων. Ενδεχομένως σχετίζεται με τον Σοφιανό τον οποίο οι πηγές

αναφέρουν ότι εδίδαξε ελληνικά στη Ρώμη τον 15^ο αιώνα.

Το έτος 1515 ή 1516, ο Νικόλαος Σοφιανός βρίσκεται στη Ρώμη, όπου φοιτά στο Γυμνάσιο του Κυριναλίου λόφου, το οποίο είχε ιδρύσει ο πάπας Λέων ο 10ος στα 1513-1514, και το οποίο έκλεισε σύντομα, ίσως μετά τον θάνατο, στα 1521, του τελευταίου.

Διδάσκαλοι του Σοφιανού σ' αυτό το σχολείο ήταν ο Ιανός Λάσκαρις, ο Μάρκος Μουσούρος, ο Ζαχαρίας Καλλιέργης, ο Αρσένιος Αποστόλης. Παρακολούθησε τα μαθήματα μαζί με άλλους νέους Έλληνες σπουδαστές στη Ρώμη, οι οποίοι κατάγονταν από διάφορες ελληνικές βενετοκρατούμενες περιοχές και ανήκαν σε διάφορα κοινωνικά περιβάλλοντα. Κάποιοι από αυτούς προέρχονταν από περιοχές των ακτών της Πελοποννήσου.

Αξίζει, πιστεύουμε, να σταθούμε εδώ λίγο στην σύντομη λειτουργία του Κυριναλίου Γυμνασίου και στο ιδιότυπο - ίσως ουτοπικό όραμα που εμπύχωνε τους δημιουργούς του. Δεν γνωρίζουμε πολλά για το θέμα. Ωστόσο, τα ολίγα γνωστά στοιχεία επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι η ίδρυση του δεν σχετίζεται με τους μηχανισμούς θρησκευτικής προπαγάνδας της Εκκλησίας της Ρώμης. Μοιάζει, πράγματι να αποτελεί περισσότερο έκφραση του οικουμενικού χριστιανικού πνεύματος που φαίνεται να πρωτανεύει στο Βατικανό αλλά και στις προσπάθειες που καταβάλλονται να τονωθεί η αντίσταση των Ελλήνων.

Ψυχή και πρώτος διευθυντής του υπήρξε ο Ιανός Λάσκαρις, τον οποίο σίγουρα είχε γνωρίσει στην αυλή του πατέρα του ο Μέδικος πάπας, Λέων X. Διττός ήταν ο σκοπός της ίδρυσης του Κολλεγίου. Αφενός να διατηρηθούν ζωντανά τά ελληνικά γράμματα στην Ελλάδα, μέσω της μόρφωσης των ελληνοπαίδων, προορισμένων να επιστρέψουν μετά τις σπουδές τους στις ελληνικές τους πατρίδες και αφετέρου να συσταθεί στη Ρώμη ένα μορφωτικό ίδρυμα, κάτι αντίστοιχο με την Νέα Ακαδημία του Άλδου, στην Βενετία.

Η ανάλυση τόσο της τελετής παρουσίασης των μαθητών του Γυμνασίου-Κολλεγίου, από τον Ιανό Λάσκαρι στον Λέοντα X, όσο και του εκδοτικού προγράμματος του τυπογραφείου του Γυμνασίου, οδηγεί να συμπεράνουμε πως πρόκειται για απόπειρα -προσπάθεια αναβίωσης της ορθόδοξης βυζαντινής (ίσως ελληνοβυζαντινής) παιδείας ενσωματωμένης πλέον στον οικουμενικό, παπικό χριστιανισμό.

Το πρώτο βιβλίο που βγήκε από το Τυπογραφείο της Σχολής στα 1517, ήταν ένα είδος παιδαγωγικού μανιφέστου, που περιελάμβανε κείμενα του ψευδο-Πλουτάρχου (το *Περί παιδων Αγωγής*), του Μεγάλου Βασιλείου (*Λόγος παραινετικός προς τους νέους πως αν εξ ελληνικών*

οφέλιμο λόγο), του Ξενοφάντος (*Ιέρων ο τυρρανικός*) καθώς και τον Πίνακα του Κέβητος, απαραίτητο εκπαιδευτικό βοήθημα με μεγάλη χρησιμοποίηση στην Κωνσταντινούπολη πριν από την Άλωση. Άς σημειωθεί εδώ πώς όταν ο Σοφιανός θα αρχίσει το προσωπικό του σύντομο εκδοτικό πρόγραμμα στη Βενετία, θα τυπώσει τον ψευδο-Πλούταρχο μεταγλωττισμένο σε δημόδη ελληνική.

Κατά την περίοδο της πρώτης διαμονής του στη Βενετία (c. 1533-1540) εκδηλώνεται και το ενδιαφέρον του για την δημόδη ελληνική γλώσσα, το οποίο εκφράστηκε με ποικίλους τρόπους. Από την πρωτότυπη συγγραφή και μετάφραση έως την εκδοτική παραγωγή και την φιλολογική εργασία. Το έτος 1533 εκδηλώνεται αυτή η στροφή με την συνεργασία του στην *Commedia dei tre tyranni*, του Agostino Ricchi. Το έργο γραφτηκε για τον Luigi Gritti, σημαίνουσα πολιτική προσωπικότητα της εποχής. Αφηγείται τις περιπέτειες βυζαντινών προσφύγων στην Ιταλία. Η συμμετοχή του Σοφιανού συνίσταται στην συγγραφή των ενσωματωμένων στο ιταλικό κείμενο διαλόγων γραμμένων στο γνωστό ιδίωμα “grecesco”, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ευρέως από ιταλούς συγγραφείς τον αρχόμενο 16^ο αιώνα, δίνοντας έναν ιδιάζοντα τόνο στην ιταλική κωμωδία με την πρόσμιξη ελληνικών γλωσσικών στοιχείων.

Την ίδια εποχή ο Σοφιανός αντιγράφει και ένα κείμενο της δημόδους γραμματείας, το “Χρονικό των παλατινών κομήτων Τόκκων”. Στα χρόνια της πρώτης παραμονής του στη Βενετία ενδέχεται να εντάσσεται και η σύνθεση της “Γραμματικής της κοινής των Ελλήνων γλώσσης”, του “Λεξικού της δημόδους” καθώς και η απόδοση στα νέα ελληνικά του “Περί παιδων αγωγής” του ψευδο-Πλουτάρχου.

“Πνεύμα ιδιαίτερος πρακτικό” χαρακτηρίζει ο Emile Legrand τον Σοφιανό αναφερόμενος ιδίως στο γεγονός ότι ο Κερκυραίος λόγιος εννόησε πολύ γρήγορα την σημασία που είχε η ανάδειξη και η χρησιμοποίηση της ελληνικής δημόδους ως γλώσσας της παιδείας με τον στόχο να απέβαινε η παιδεία κτήμα των περισσοτέρων, το μέσον διά του οποίου θα μπορούσε να επιταχυνθεί η αναγέννηση και η απελευθέρωση της ελληνικής πατρίδας. “...διά να ανακαινισθή και να αναπερυνιάση από την τόσην απαιδευσίαν το ελεεινόν γένος”, σύμφωνα με το δικό του σκεπτικό.

Η “γραμματική” της δημόδους την οποία συντάξε ο Σοφιανός έμεινε ανέκδοτη την εποχή που γράφτηκε. Πρώτη έκδοση πραγματοποιήθηκε από τον Em. Legrand το έτος 1870. Είναι συνεπώς αμφίβολο αν ακτινοβόλησε στα χρόνια της συγγραφής. Εκτός όμως από το ενδιαφέρον

που παρουσιάζει για την ιστορία και την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας και για τη μεθοδολογία που ακολούθησε στη σύνθεσή της ο Σοφιανός, το πόνημα διακρίνεται για δύο βασικές καινοτομίες: για τη θέση που παίρνει ο συντάκτης απέναντι στην “δημόδη”, την οποία θεωρεί ισάξια με την αρχαία, αλλά και τη μόνη κατάλληλη για την κατάκτηση των γνώσεων. Επίσης διότι την προορίζει για το ελληνικό κοινό των νέων εντάσσοντάς την στον γενικότερο προγραμματισμό και στην ενσυνείδητη προσπάθειά του να συνθέσει ή να μεταφράσει έναν αριθμό βιβλίων “...οπού να είναι χρήσιμα και ωφέλιμα εις...το γένος...”, όπως ο ίδιος σημειώνει.

Θα χρειασθεί να διανυθούν δύο ολόκληροι αιώνες, να φθάσουμε στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, στην περίοδο οπού το κίνημα του ελληνικού Διαφωτισμού παρακινεί και επιτρέπει τέτοιας λογής πρωτοβουλίες. Θα χρειασθεί να υπάρξει η παρέμβαση του Δημητρίου Καταρτζή και ο προγραμματισμός του για την εφαρμογή της δημόδους και τη σύνταξη γραμματικής της, καθώς και η συγγραφική επίδοση του Ρήγα και των Δημητρίων για να πραγματοποιηθεί η σύνταξη έργων των θετικών επιστημών σε ελληνική δημόδη γλώσσα, στην “φυσική”, σύμφωνα με τον ορισμό του Καταρτζή.

Ζώντας άλλωστε στο κλίμα της Βενετίας όπου την περίοδο αυτή παρατηρείται αυξημένη παραγωγή του ελληνικού “λαϊκού” αναγνώσματος, γραμμένου κατά κανόνα στη δημόδη, σίγουρα ο Σοφιανός είχε εκτιμήσει τις δυνατότητες αυτού του εξάισιου γλωσσικού οργάνου στην σύνθεση τόσο φιλολογικών όσο και έργων επιστημονικών. Έτσι κοντά στο “Περί Παίδων αγωγής” συντάσσει στην δημόδη και τον “Κρικωτό Αστρολάβο”.

Καλό είναι να θυμηθούμε εδώ ότι ο όρος “λαϊκό ανάγνωσμα” είναι μάλλον αδόκιμος αφού τα αναγνώσματα τά οποία επεκράτησε να ονομάζονται έτσι δεν ανήκουν στην κατηγορία του “λαϊκού” είδους. Τα περισσότερα έχουν λόγια προέλευση, και προορίζονται ή μάλλον απευθύνονται σε ένα κοινό πού διέθετε ικανή παιδεία. Ωστόσο, μολονότι η στροφή προς την δημόδη γλώσσα είχε επικρατήσει στην Ιταλία ήδη από την εποχή του Βοκκάκιου και του Πετράρχη η αντίστοιχη διάθεση θα διαρθρωθεί σε συγκροτημένη πρόταση για την Ελλάδα στον φθίνοντα 18^ο αιώνα, όπως ήδη σημειώθηκε. Έτσι ως προς αυτό το μείζον θέμα η θέση του Σοφιανού μπορεί να θεωρείται προδρομική.

Η στροφή άλλωστε του Σοφιανού στη δημόδη γλώσσα αποτελεί κατά κάποιο τρόπο την συνέχεια του μορφωτικού και πατριωτικού προγράμματος του Ιανού Λάσκαρι, όπως αυτό εκφράστηκε με την ίδρυση

και τη λειτουργία του Κυριναλίου Γυμνασίου του οποίου αποτελεί μιαν ίσως περισσότερο πραγματιστική αλλά εξίσου αδιέξοδη εκδοχή.

Ο Σοφιανός και αντιγραφείς κωδίκων, ανιχνευτής και συλλέκτης για ηγεμόνες και αξιωματούχους ελληνικών χειρογράφων και φημισμένος καλλιγράφος, χρωστούσε την φήμη του στο κάλλος των γραμμμάτων του. Φυσικό ήταν να προστρέξουν σ' αυτόν για την χάραξη τυπογραφικών χαρακτήρων τόσο για το νέο ελληνικό τυπογραφείο του Βατικανού όσο και για το τυπογραφείο των Da Sabbio.

Ο καρδινάλιος Marcello Cervini (1501-1555, μετέπειτα πάπας Marcellus II, 1555), φαίνεται ότι ενστερνιζόταν την αντίληψη του οικουμενικού χριστιανισμού του Πάπα Λέοντος Χ, και το ενδιαφέρον του για την ελληνική παιδεία, την κλασσική και τη χριστιανική. Ο Cervini ως υπεύθυνος της Βατικανής Βιβλιοθήκης είχε στα 1540 το φιλόδοξο σχέδιο να στήσει ελληνικό τυπογραφείο και να εκδώσει κείμενα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας που φυλάσσονταν χειρόγραφα στην βιβλιοθήκη του Βατικανού.

Γύρω στα 1540 ο Σοφιανός επιστρέφει στη Ρώμη φέρνοντας μαζί του τα ελληνικά στοιχεία που είχε ο ίδιος σχεδιάσει για το νέο ελληνικό τυπογραφείο του Βατικανού. Τα στοιχεία, γνωστά ως Cervini I, χρησιμοποιήθηκαν στην πρώτη έκδοση του βατικανού τυπογραφείου, τον πρώτο τόμο του Ευσταθίου καθώς και στον “Κρικωτό Αστrolάβο” πού τυπώθηκε στη Ρώμη το 1542 και όχι το 1544 στη Βενετία, όπως εθεωρείτο μέχρι πρότινος.

Αν είναι περιττό να αναρωτηθεί κανείς αν ο Σοφιανός ήταν “ορθόδοξος” ή “καθολικός”, γαλουχημένος στο πνεύμα του οικουμενικού χριστιανισμού που πρυτάνευε στη Ρώμη επί Λέοντος Χ και των διαδόχων του, θα ήταν εντελώς ανώφελο να αναρωτηθεί αν ήταν καλός χριστιανός, ή αν είχε ριζοσπαστικότερες θέσεις επηρεασμένες από τον Πυρρωνισμό του Σέξτου Εμπειρικού, του οποίου είχε αντιγράψει το χειρόγραφο του έργου “Πυρρώνεια υποθέσεις”, στη Βενετία το έτος 1534. Άλλωστε η όλη δράση και η εκδοτική παραγωγή του Σοφιανού δεν οδηγούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Όπως φαίνεται ο ίδιος αντιμετώπιζε τη διαβρωτική σκέψη και τους ανατρεπτικούς αφορισμούς του αρχαίου φιλοσόφου σαν μια διασκεδαστική ανάπαυλα στους λόγιους κόπους του, όπως δηλώνει στην αφιέρωσή του στον Georges de Selve, επίσκοπο του Lavour, απεσταλμένο του Φραγκίσκου Α΄, στη Βενετία. Ωστόσο η επιλογή του έργου και η προσφορά του σε έναν σημαίνοντα ιεράρχη επιβεβαιώνουν άλλη μια φορά την ελευθεροφροσύνη των ουμανιστών και την ροπή τους προς την αμφισβήτηση και τον εμπειρισμό.

• Απάσης Ελλάδος Περιγραφή

Ο χάρτης κυκλοφόρησε με δίγλωσσο, ελληνικό και λατινικό, τίτλο: *Απάσης Ελλάδος Περιγραφή, Totius Graeciae Descriptio*. Οι πρώτες εκδόσεις του χάρτη έχουν χαθεί, όπως συνέβη με αρκετούς έντυπους χάρτες πριν διαδοθεί η πρακτική της συστάχωσης τους σε πρώιμους αυτοσχέδιους άτλαντες, το τελευταίο τρίτο του 16^{ου} αιώνα. Έτσι η ανασύσταση του χρονικού των εκδόσεων και επανεκδόσεων του χάρτη του Σοφιανού, στηρίζεται σε έμμεσες φιλολογικές μαρτυρίες καθώς και σε εσωτερικά τεκμήρια καθώς οι ξύλινες τυπογραφικές μήτρες της πρώτης έκδοσης του χάρτη συνέχισαν να χρησιμοποιούνται έως τις αρχές του 17^{ου} αιώνα.

Η σύγχρονη με το έργο ιστορική τεκμηρίωση είναι ελάχιστη. Την συγκέντρωσε και την δημοσίευσε ο Emile Legrand, στα 1885. Σε αυτές τις πληροφορίες, συμπληρωμένες από στοιχεία που προκύπτουν από την επανέκδοση του χάρτη στα 1601 στηρίζονται τα βιβλιογραφικά λήμματα του Robert W. Karrow Jr., και του Frank Hieronymus. Τα στοιχεία αυτά καθώς και ορισμένα νέα, συμπληρωματικά, επιτρέπουν την συμπλήρωση ορισμένων κενών του ιστορικού των εκδόσεων του χάρτη.

Συνοψίζοντας μπορούμε να πούμε με σχετική ασφάλεια ότι ο χάρτης σχεδιάστηκε και τυπώθηκε στη Ρώμη στα 1540, in Templum Boni Eventus, σε οκτώ φύλλα 8^{ου} σχήματος. Η έκδοση συνοδεύτηκε, ενδεχομένως ευθύς εξ αρχής, από την συγκριτική αλφαβητική κατάσταση αντιστοιχιών 279 αρχαίων και νεότερων τοπωνυμίων. Αριθμητικές παραπομπές συνδέαν τα τοπωνύμια του πίνακα με εκείνα του χάρτη.

Στην ιστορία του χάρτη, το έτος 1545 στάθηκε κομβικό. Αυτή τη χρονιά τυπώνεται στη Βενετία μια σμίκρυνση του χάρτη σε δύο φύλλα μεγάλου σχήματος. Ταυτόχρονα, στην Βασιλεία, ανατυπώνεται ο χάρτης από τον Orogin, από τις οκτώ τυπογραφικές μήτρες της έκδοσης της Ρώμης. Η επανέκδοση αυτή περιλαμβάνει και ορισμένες βελτιώσεις, όπως την προσθήκη της κλίμακας υποτύπωσης, που υπολόγισε ο μαθηματικός Christman Herlin από το Στρασβούργο.

Η ελβετική ανατύπωση θα συμπληρωθεί από ένα κείμενο του Nicolaus Gerbel, μια αφηγηματική και εικονογραφημένη ιστορική και γεωγραφική περιγραφή της Ελλάδας, γραμμένη εν είδει “Εισαγωγής” στον χάρτη. Στα 1550 η “Εισαγωγή” του Gerbel επανεκδόθηκε προσανξημένη (300 σελ.), πάντα στην Βασιλεία, από το τυπογραφείο του Orogin, συνοδεύοντας ενδεχομένως μια νέα ανατύπωση του χάρτη. Αυτή τη φορά το έργο μετατρέπεται σε μια ιστορική γεωγραφία της Ελλάδας καθώς

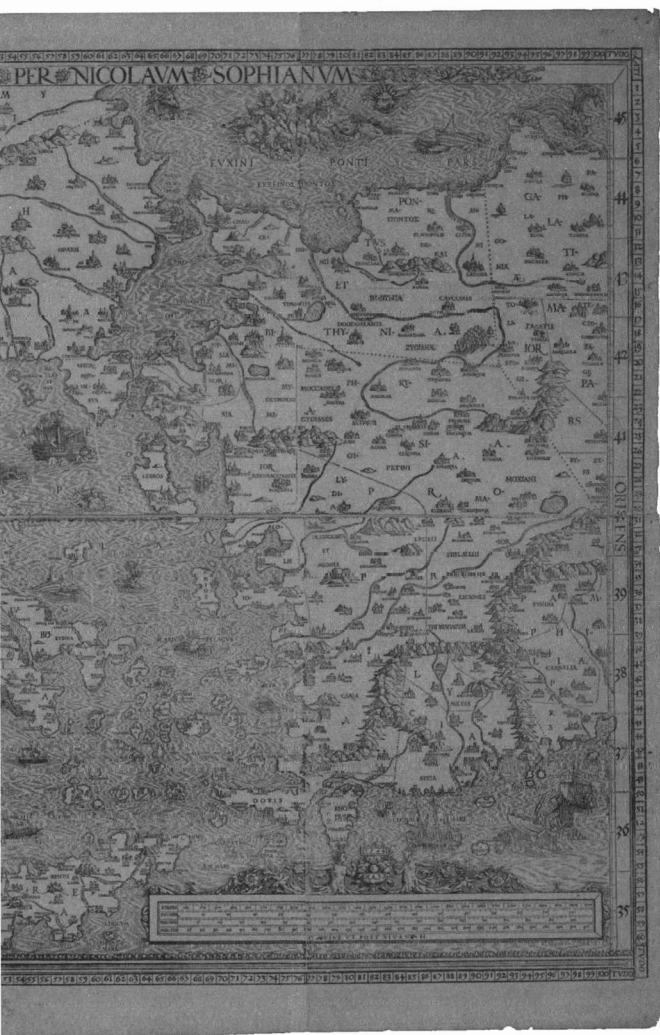
τα κείμενα της πρώτης έκδοσης έχουν συμπληρωθεί από εισαγωγικά γεωγραφικά κεφάλαια που περιγράφουν αντίστοιχα τις θάλασσες, τους κόλπους τα όρη και τους ποταμούς των αρχαίων ελληνικών περιοχών αλλά και κεφάλαια που αφορούν στα φύλα, τις γλώσσες και τα ήθη της Ελλάδας κατά την αρχαιότητα. Τέλος στα 1601 θα πραγματοποιηθεί, πάντα στη Βασιλεία μια νέα ανατύπωση του χάρτη, πάντοτε από τις αρχικές οκτώ τυπογραφικές μήτρες, ενώ στη Ρώμη, στα 1552, επανεκδίδεται ο χάρτης με τη φροντίδα του Σοφιανού, πάλι in Templum Boni Eventus.

Δεν γνωρίζουμε πόση και ποία ήταν η συμμετοχή του Σοφιανού στην σύνταξη της “Εισαγωγής” στον χάρτη του. Ωστόσο, η έκδοση αυτή ενδέχεται να είναι η “Γεωγραφία”, την οποία αρκετοί παλαιότεροι και νεώτεροι μελετητές αποδίδουν στον Σοφιανό. Οι διαθέσιμες πηγές αλλά και το περιεχόμενο της έκδοσης δεν επιβεβαιώνουν παρά μια περιορισμένη ανάμειξη του Νικόλαου Σοφιανού, η οποία περιορίζεται στις οδηγίες χρωματισμού του χάρτη (“de divino Nicolai Sophiani consilio, deinde quibus coloribus axomanda distinguendaque fit pictura”). Υπάρχουν, ωστόσο, ορισμένες βασικές διαφορές στη σύλληψη των δύο έργων, τόσο στην γεωγραφική έκταση της Ελλάδας, όσο και στον μαθηματικό ή μη χειρισμό των τοπωνυμικών καταστάσεων. Η βάση της μεθοδολογίας του εγχειρήματος των Σοφιανού - Gerbelius είναι ο Πτολεμαίος. Πρώτα από όλα ως σύνθετο σύστημα αναπαράστασης του χώρου, που περιλαμβάνει αφηγηματική περιγραφή, χαρτογραφική εικόνα και τοπωνυμικές καταστάσεις. Εντούτοις, ο χάρτης της Ελλάδας του Σοφιανού αποτελούσε καινοτομία από πολλές πλευρές καθώς πρότεινε έναν αναλυτικό, αυτοτελή, περιφερειακό ιστορικό χάρτη της Ελλάδας, ο οποίος μπορούσε ταυτόχρονα να διαβαστεί και ως σύγχρονος, μέσω της κατάστασης των τοπωνυμικών αντιστοιχιών. Ο χάρτης του Σοφιανού υπερτερούσε ποικιλοτρόπως των πτολεμαϊκών χαρτών της Ελλάδας, τόσο των “πρωτοτύπων” όσο και των νεώτερων προσθηκών, λόγω των μεγαλύτερων διαστάσεων του, του τοπωνυμικού του πλούτου και της αναλυτικής απόδοσης της φυσικής γεωγραφίας.

Μολονότι η χαρτογραφική βάση του έργου ήταν ο Πτολεμαίος, ο Σοφιανός απομακρυνόταν από το πτολεμαϊκό πρότυπο ποικιλοτρόπως. Πρώτα στον περιφερειακό ορισμό της Ελλάδας, έπειτα στο τοπωνυμικό της περιεχόμενο. Πράγματι, ενώ η Ελλάδα του Πτολεμαίου περατώνεται προς βορά στην Ήπειρο και τη Μακεδονία, η Ελλάδα του Σοφιανού περιλαμβάνει όλες της περιοχές της Βαλκανικής νοτίως του Δούναβη και το δυτικό μέρος της Μικράς Ασίας. Την ευρεία αυτή εδαφική εκδοχή

της “Ελλάδας” ενδέχεται να εμπνεύσθηκε ο Σοφιανός από τους “νεώτερους χάρτες” (“*tabulae recensioribus*”) που προσετέθησαν σταδιακά, εν είδει παραρτήματος, στο σώμα των αρχαίων χαρτών του Πτολεμαίου. Πράγματι, οι περιοχές της βαλκανικής παρουσιάζονται σε επιμέρους χάρτη ήδη από την έκδοση της *Γεωγραφίας* του Στρασβούργου (Waldseemüller, Schott, 1513), με τίτλο που υποδήλωνε ωστόσο ότι ο χάρτης παρουσίαζε περισσότερες περιφέρειες (“*Tabula Moderna Bossine, Servie, Greciae et Sclavonie*”).

Ωστόσο, το γεωγραφικό υπόβαθρο του χάρτη του Σοφιανού δεν ακολουθεί το πρότυπο των “σύγχρονων” πτολεμαϊκών χαρτών, αλλά εκείνο των παλαιών πτολεμαϊκών. Προκειμένου να στήσει τον χάρτη του ο Σοφιανός ενώνει τους δύο τελευταίους πτολεμαϊκούς χάρτες της Ευρώπης (τον 9^ο και τον 10^ο που αντιστοιχούν στις περιοχές της Βαλκανικής νοτίως του Δουνάβεως) και προσθέτει το δυτικό ήμισυ του τέταρτου πτολεμαϊκού χάρτη της Ασίας (που αντιστοιχεί στη Μικρά Ασία) και ένα μικρό μέρος του χάρτη της νοτίου Ιταλίας. Από τον Πτολεμαίο ο Σοφιανός διατηρεί ακόμη το γεωγραφικό μήκος και πλάτος καθώς και την εσωτερική διαίρεση σε χώρες ή φυλές, τα σύνορα και τα ονόματα των οποίων αποτυπώνει και αναγράφει στον χάρτη του.

Η Ελλάδα του Σοφιανού ορίζει την “Ελληνική Ανατολή”, τον ιστορικό και πολιτιστικό χώρο της ελληνικής παρουσίας. Ο χάρτης καλύπτει έτσι, μια ευρύτατη έκταση η οποία ταυτίζεται εδαφικά με την διασπορά των πρώτων ελληνικών αποικισμών του 5^{ου} π.Χ. αιώνα αλλά και με την Βυζαντινή Αυτοκρατορία του 11^{ου} αιώνα, πριν την διάλυσή της από τους Σταυροφόρους. Επίσης ταυτίζεται με τις περιοχές εκείνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπου υπερισχύουν οι χριστιανικοί πληθυσμοί. Στις περιοχές αυτές αναφέρονται εξάλλου και τα 2000 αρχαία τοπωνύμια, που δημοσιεύονται στο τέλος της “Εισαγωγής” του Gerbelius. Αντιθέτως, τα κείμενα της έκδοσης περιορίζονται αποκλειστικά στις περιοχές εκείνες που καταλαμβάνει η Ελλάδα σύμφωνα με τον Στράβωνα και τον Πτολεμαίο.

Ανανέωση παρατηρείται ιδίως στον τοπωνυμικό πλούτο του χάρτη του. Τα τοπωνύμια εκφέρονται στα λατινικά, ωστόσο ο Σοφιανός δίνει και στα ελληνικά τον τίτλο (απάσης Ελλάδος περιγραφή) καθώς και τις ονομασίες των εσωτερικών περιφερειακών διαιρέσεων ή φυλών, όπως επίσης και τα ονόματα ορισμένων θαλασσών. Η αρχαιογνωσία του Σοφιανού του επιτρέπει να συγκεντρώσει 2000 περίπου τοπωνύμια που αντιστοιχούν σε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής ανατολής, τοπωνύμια που ευρετηριάζει στην “Εισαγωγή” του και ο Gerbelius. Πέραν αυτών ο

Σοφιανός ταυτίζει τις νεώτερες αντιστοιχίες 300 περίπου αρχαίων θέσεων τις οποίες δημοσιεύει σε ξεχωριστό φύλλο.

Οι τοπωνυμικές αυτές καταστάσεις αποτέλεσαν στα μάτια των συγχρόνων του Σοφιανού πολύτιμα συμπληρωματικά εξαρτήματα του χάρτη και της γεωγραφίας της αρχαίας και της νεώτερης Ελλάδας, γεγονός που επιβεβαιώνεται από τις διαδοχικές τους επανεκδόσεις και επεξεργασίες τους από σημαίνοντες χαρτογράφους και εκδότες χαρτών του 16^{ου} αιώνα, όπως ο Lafieri ή ο Gastaldi. Πράγματι, οι τοπωνυμικές καταστάσεις ήταν ένα από τα βασικά εργαλεία της γεωγραφίας και της χαρτογραφίας καθώς αποτελούν συγκεντρώσεις της πρώτης ύλης της γεωγραφίας. Οι ρίζες τους είναι παλαιές, καθώς η πρακτική αυτή αποτελούσε την καθιερωμένη γεωγραφική μεθοδολογία, ήδη από τον 14^ο αιώνα. Στους τοπωνυμικούς αποθησαυρισμούς συγκεντρώνεται και οργανώνεται το γεωγραφικό υλικό που βρισκόταν διάσπαρτο στα γεωγραφικά και ιστορικά κείμενα. Δεν είναι εδώ η κατάλληλη θέση για να εξιστορήσει κανείς την πορεία του είδους και την σταδιακή εξέλιξη του σε μεθοδική βάση της νεωτερικής χαρτογραφίας. Υπενθυμίζουμε εδώ ότι η επανεμφάνιση της πολεμαϊκής χαρτογραφίας την αυγή του 15^{ου} αιώνα πρότεινε την μαθηματική συγκρότηση (μέσω του γεωγραφικού στίγματος) και την γεωγραφική οργάνωση (μέσω της ομαδοποίησης ανά περιφέρεια) των τοπωνυμικών καταστάσεων, οι οποίες λειτουργούν πλέον ως ένα είδος πρωτόγονης βάσης δεδομένων από την οποία προκύπτει ο χάρτης. Ωστόσο, αρκετοί ήταν οι λόγιοι που βρήκαν στο έργο του Αλεξανδρινού γεωγράφου μια πλούσια πηγή αρχαίων τοπωνυμίων.

Οι πηγές των τοπωνυμίων του Σοφιανού είναι πολλές. Στην έκδοση του χάρτη του 1552, αναφέρει ορισμένους αρχαίους Έλληνες ιστορικούς και γεωγράφους (Ηρόδοτο, Θουκυδίδη, Πausανία και Στράβωνα) νεώτερους γεωγραφικούς και ναυτικούς χάρτες και τον Πτολεμαίο, δίνοντας έμφαση στα πολλά και παλαιά χειρόγραφα τα οποία συμβουλευθήκε. Έτσι, τα τοπωνύμια του χάρτη του Σοφιανού δεν ανταποκρίνονται σε κάποια συγκεκριμένη ιστορική συγχρονία, αλλά καλύπτουν ένα ευρύτατο χρονικό φάσμα, από τους μυθικούς χρόνους έως τους πρώτους βυζαντινούς.

Τα τοπωνύμια προέρχονται σε μικρό ποσοστό από τον Πτολεμαίο, ενώ τα περισσότερα προέρχονται από τις ποικίλες αναγνώσεις του Σοφιανού, Ελλήνων, Λατίνων και Βυζαντινών συγγραφέων, μεταξύ των οποίων κεντρική θέση κατέχει ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, η συνδρομή του οποίου, ωστόσο, δεν αναφέρεται. Όσο για τα νεώτερα τοπωνύμια

του συγκριτικού πίνακα, αυτά προέρχονται στην πλειονότητά τους από τους πορτολάνους χάρτες του αρχόμενου 16^{ου} αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ο Σοφιανός περιλαμβάνει στον πίνακα των τοπωνυμίων της Ελλάδας και τις λιγότερο γνωστές αρχαίες ελληνικές, λατινικές και μεσαιωνικές εκδοχές, που συνάντησε κατά τις αναγνώσεις του.

Αν οι αριθμητικές παραπομπές του Σοφιανού απομακρύνουν τον χάρτη από την μαθηματική του βάση, η αλφαβητική τάξη των τοπωνυμίων του πίνακα τον απομακρύνει, εκ πρώτης όψεως, και από την γεωγραφική του βάση, καθώς δεν λαμβάνει υπόψη της την περιφερειακή συγκρότηση του χώρου. Η πρακτική αυτή ήταν ωστόσο διαδεδομένη και παρέμεινε σε ισχύ έως τον 18^ο αιώνα. Υπενθυμίζεται εδώ ότι μολονότι οι τοπωνυμικές λίστες του Πτολεμαίου παρουσιάζονταν με γνώμονα τις περιφέρειες στις οποίες υπάγονται τα τοπωνύμια, η πρακτική των τοπωνυμικών αποθησαυρισμών ακολουθούσε την παλαιά αλφαβητική τάξη. Στις επανεκδόσεις της τοπωνυμικής λίστας του Σοφιανού, μολονότι αντικαθίσταται το σύστημα της αριθμητικής παραπομπής με εκείνο του γεωγραφικού στίγματος, διατηρείται η αλφαβητική ταξινόμηση. Καθώς ο χάρτης παρουσίαζε την περιφερειακή συγκρότηση, η τοπωνυμική κατάσταση λειτουργούσε περισσότερο ως ευρετήριο.

Ο Nicolaus Gerbelius από την πλευρά του, μολονότι αποδελτιώνει τα τοπωνύμια του χάρτη αλφαβητικά, τα ευρετηριάζει (τα συνδέει με τον χάρτη) βάσει των γεωγραφικών τους συντεταγμένων. Ωστόσο, τα όρια του “χαρτογραφικού αλφαριθμητισμού” των χρηστών του έργου είναι πάλι εμφανή, καθώς ο εκδότης κρίνει απαραίτητο να συμπεριλάβει μια εισαγωγική επεξήγηση του συστήματος των παραλλήλων και των μεσημβρινών και του συνακόλουθου προσδιορισμού του γεωγραφικού στίγματος των τοπωνυμίων, ώστε να μπορέσουν οι αναγνώστες του να χρησιμοποιήσουν το τοπωνυμικό ευρετήριο.

Ο χάρτης με τα εξαρτήματά του πρότεινε έναν νέο γεωγραφικό και ιστορικό ορισμό της Ελλάδας, βασισμένο σε μία σύνθετη μεθοδολογία αρχαιογνωστικού τύπου, η οποία συνυπολογίζει τα διαδοχικά ιστορικά στρώματα του πολιτισμού της περιοχής. Ο χάρτης του Σοφιανού εξυπηρετούσε με τον τρόπο αυτό τις λόγιες αναζητήσεις της ουμανιστικής γεωγραφικής περιέργειας και ταυτόχρονα τις πατριωτικές ζητήσεις του νεότερου ελληνικού στοιχείου, καθώς εντόπιζε μια νεοελληνική ιστορική και γεωγραφική οντότητα εξαρτημένη από την αρχαιότητα, και νομομοποιούσε συνέχειες, διάρκειες και διαδοχές.